

Email:
isqt@sku.ac.ir

website:
<https://isqt.sku.ac.ir>

Interdisciplinary Studies of the Quran and Theology

A Study on the Content Analysis of Verse 55 of Surah Al-Ma'idah from the Perspective of Ahmad Raza Khan Bareilvi

Abbas Khosravi¹

1- Level 4 (Seminary) in Qom (Theology/Kalam); Master's degree in Islamic Denominations; Faculty member of the Department of Islamic Studies, Faculty of Humanities, University of Kurdistan.

2-

Article information

ABSTRACT

Article type:
Research Paper

KEYWORDS:

Verse 55 of Surah Al-Ma'idah, Bareilvi school of thought, Ahmad Raza Khan, Alawite Wilayah (authority of Ali), Sunni Sufism.

Received: 2026/05/10

Accepted: 2026/06/13

*Corresponding author:

a.khosravi@uok.ac.ir

How to cite this paper:

Khosravi, A. (2026). A Study on the Content Analysis of Verse 55 of Surah Al-Ma'idah from the Perspective of Ahmad Raza Khan Bareilvi. *Interdisciplinary Journal of Quran and Theology**, 3(2), 1–16.

Verse 55 of Surah Al-Ma'idah is one of the most prominent verses of the Holy Quran in explaining the concept of "wilayah" that has always been at the center of interpretive, theological, and mystical discussions among Muslims. In the Barilowi school - which is a branch of Sunnism with Sufi tendencies and special love for the Ahl al-Bayt (AS) - this verse plays a fundamental role in explaining the connection between divine, prophetic, and divine guardianship. This study, with a descriptive-analytical approach and relying on the works of Ahmad Reza Khan Barilowi and the commentators and interpreters after him, explores the interpretive foundations and documents of this school regarding the verse of wilayah. The findings show that in the mystical view of Barilowi, the verse in question does not simply express friendship and help for believers, but rather indicates an inner truth that is referred to as "Wilayat al-Kubra"; A guardianship that reflects the continuity of the light of Muhammad (PBUH) in the existence of Imam Ali (AS) and the perfect saints of God. Accordingly, Ahmad Reza Khan considers the noble verse as the connecting link between prophethood, imamate, and mystical guardianship, and considers it a Quranic witness to the continuity of divine grace in the existential levels of perfect humans.

DOI: [10.22034/isqt.2026.15020.1031](https://doi.org/10.22034/isqt.2026.15020.1031)

جستاری پیرامون تحلیل محتوایی آیه ۵۵ سوره مائده از دیدگاه احمد رضا خان بریلوی

عباس خسروی^۱

۱- سطح ۴ حوزه علمیه قم (کلام) کارشناسی ارشد مذاهب اسلامی و هیات علمی گروه معارف دانشکده علوم انسانی دانشگاه کردستان.

چکیده	اطلاعات مقاله
آیه ۵۵ سوره مائده از برجسته‌ترین آیات قرآن کریم در تبیین مفهوم «ولایت» است که همواره در کانون مباحث تفسیری، کلامی و عرفانی میان مسلمانان قرار داشته است. در مکتب بریلویه - که شاخه‌ای از اهل سنت با گرایش‌های صوفیانه و محبت ویژه به اهل بیت (ع) به شمار می‌رود - این آیه نقشی بنیادین در تبیین پیوند میان ولایت الهی، نبوی و اولیای الهی ایفا می‌کند. این پژوهش با رویکردی توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر آثار احمد رضا خان بریلوی و شارحان و مفسران پس از او، به واکاوی مبانی و مستندات تفسیری این مکتب درباره آیه ولایت می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که در نگاه عارفانه احمد رضا خان و بریلویه، آیه مورد نظر صرفاً بیانگر دوستی و یاری مؤمنان نیست، بلکه بر حقیقتی باطنی دلالت دارد که از آن با عنوان «ولایت کبری» یاد می‌شود؛ ولایتی که تداوم نور محمدی (ص) را در وجود امام علی (ع) و اولیای کامل الهی بازتاب می‌دهد. بر این اساس، احمد رضا خان آیه شریفه را حلقه اتصال میان نبوت، امامت و ولایت عرفانی دانسته و آن را شاهد قرآنی بر تداوم فیض الهی در مراتب وجودی انسان‌های کامل تلقی می‌کند.	نوع مقاله: علمی پژوهشی واژگان کلیدی: آیه ۵۵ سوره مائده، مکتب بریلویه، احمد رضا خان، ولایت علوی، تصوف اهل سنت. تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۳ * پست الکترونیکی نویسنده مسئول: a.khosravi@uok.ac.ir ارجاع: خسروی، ع.، ۱۴۰۵، جستاری پیرامون تحلیل محتوایی آیه ۵۵ سوره مائده از دیدگاه احمد رضا خان بریلوی، دوفصلنامه بین رشته‌ای قرآن و الهیات، ۳(۲)، ۱-۱۶.

مقدمه

آیه شریفه «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» (مائده/ ۵۵) از محوری‌ترین آیات قرآن برای تبیین مفهوم ولایت است. این آیه که بر اساس منابع تفسیری متعددی در شأن امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب (ع) نازل شده است، به دلیل اطلاق واژه «ولی» و قید «در حال رکوع»، همواره مورد توجه خاص مفسران و متکلمان اسلامی بوده است. مفسران شیعه این آیه را به علی بن ابی‌طالب (ع) نسبت داده‌اند و برخی از مفسران برجسته اهل سنت، همچون زمخشری در الکشاف، طبری در جامع البیان و فخر رازی در التفسیر الکبیر، نزول آن را در شأن امام علی (ع) تأیید کرده‌اند، اگرچه در نهایت تفسیر نهایی آنان از این واقعه با تفسیر شیعه متفاوت است. در میان مذاهب اهل سنت، مکتب فکری بریلویه که در شبه قاره هند و پاکستان رواج دارد، با گرایش عرفانی و محبت‌آمیز خود به اهل بیت (ع) و اولیای صالحین، تفسیری خاص از این آیه ارائه می‌دهد که میان کلام سنتی اهل سنت و ذوق صوفیانه جمع کرده است. احمد رضا خان بریلوی، بنیانگذار این مکتب، به عنوان فقیه حنفی و صوفی قادری، تلاش کرد تا آموزه‌های اسلامی را بر پایه تعظیم رسول اکرم (ص) و مقام روحانی اولیاء بنا نهد (قادری، ۲۰۰۴: ۳۵).

هدف پژوهش حاضر، واکاوی ابعاد تفسیری، کلامی و عرفانی آیه ۵۵ سوره مائده در اندیشه احمد رضا خان بریلوی و پیروان برجسته اوست. این تحقیق بر آن است تا تبیین کند که چگونه مکتب بریلویه با پذیرش روایت شأن نزول، چارچوب سنتی اهل سنت را در مواجهه با این آیه، بسط داده و آن را به یک مفهوم چندلایه از ولایت الهی، نبوی و اولیایی ارتقا داده است (خسروی، ۱۳۹۸: ۱۲).

پیش‌زمینه فکری بریلویه (Barelvi)

یکی از جریان‌های صوفی اهل سنت حنفی مذهب در شبه‌قاره هند که در تقابل با جریان‌های تندرو قرار دارد، «بریلویه» نامیده می‌شود. این نام برگرفته از کلمه «بریل» شهری واقع در نزدیکی دهلی در هندوستان. از آنجا که احمد رضاخان، بنیان‌گذار مکتب بریلویه، در این شهر متولد و ساکن بوده است، پیروان او به نام «بریلویه» شناخته می‌شوند (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۸: ۴/۴۸۵؛ جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۴: ۱۰۰؛ خسروی، ۱۳۹۸: ۱۰). پیدایش بریلوی به اواخر قرن سیزدهم قمری باز می‌گردد (شرف قادری، ۲۰۰۰م: ۳). دورانی که دیوبندیه با اثرپذیری از اندیشه شاه ولی‌الله دهلوی، بعضی آداب و رسوم دینی جامعه را نقد کرده و تعریف سخت‌گیرانه‌ای از توحید ارائه دادند که بر اساس آن، فقط خداوند بر امور غیب توانا است و کسی غیر از خدا این اوصاف را ندارد. از جمله اقدامات دیوبندیه در سطح جامعه این بود که مسئله توسل و طلب شفاعت از اولیای الهی را زیر سؤال برده و نقد می‌کردند که طرح این مسائل با باورهای مذهبی مسلمانان هند هم‌خوانی نداشت. احمد رضاخان در دوره‌ای پا به

عرصه وجود گذاشت که فتنه‌های جدیدی در میان مسلمانان شکل گرفته، عده‌ای در شبه‌قاره متمایل به عقاید وهابیت شده و در زمینه بسیاری از مسائل اعتقادی با سایر مسلمانان اختلاف داشتند و حکم به ارتداد و یا خروج از اسلام به مسلمانان به خاطر اعتقادات خالصشان می‌دادند (شرف قادری، ۲۰۰۰م: ۵-۳).

مؤسس مکتب فکری حنفی بریلوی احمد رضا خان بریلوی (متوفای ۱۲۹۷ ق / ۱۸۸۰ م) ملقب به عبدالمصطفی، در شهر بریلی ایالت اترپرادش هندوستان به دنیا آمده است. از کودکی نزد پدر خود که یک عالم برجسته و از مخالفین وهابیت بود، علوم اسلامی را فراگرفت. همین ایام از محضر اساتید دیگری نظیر میرزا قادر بیگ، سید ابوالحسن احمد نورمارهروی تلمذ نمود (قادری، ۲۰۰۹: ۱۲۱/۱؛ اسلم رضا، ۱۴۲۷: ۱۰). بعد از احمد رضا خان عده‌ای از پیروانش پس از دریافت عنوان «خلافت» در بازگشت به شهرهایشان، دیدگاه‌های او را در مباحث مختلف منتشر می‌کردند. در بین شاگردان او نعیم‌الدین مرادآبادی (متوفی ۱۳۶۸ ق) شاه‌اولادرسول مارهروی (متوفای ۱۳۷۱ ق) ظفرالدین بهاری (متوفای ۱۳۶۹ ق) محمدحامد رضاخان (۱۳۶۲ ق) (فرزند ارشد احمد رضاخان) مصطفی رضاخان بریلی فرزند احمد رضا (متوفای ۱۴۰۴ ق) مولانا ظفرالدین بهاری (۱۳۸۲ ق) محمد امجد علی اعظمی، سید عبدالله بن صدقه زینی دحلان مکی (برادرزاده سید احمد بن زینی دحلان مکی) سید نور احمد (از بنگلادش) عبدالعلیم میر تهی (۱۳۷۳ ق) برهان الحق جبل پوری متوفای (۱۴۰۴ ق) (اسلم رضا، ۱۴۲۷ ق: ۱۶-۲۱) طریقت بریلوی را به طرق مختلف در هند و پاکستان پیش بردند. بعد از مدتی حضور شاگردان ایشان در نقاط مختلف شبه‌قاره هند سبب شد که در مدت کوتاهی تفکرات وی در استان‌های دیگر و مدارس بنگال، بهاول پور و پنجاب، سند و استان راجستان ترویج یابد. (خسروی، ۱۳۹۸: ۱۴).

این جریان از نظر فقهی دارای مذهب حنفی و از نظر کلامی ماتریدی و گرایش صوفیانه قادری، بیشترین جمعیت اهل سنت پاکستان را به خود اختصاص داده است. مکتب صوفیانه بریلوی در میان مکاتب فکری و مذهبی موجود در پاکستان، به تفکر پیروان اهل بیت نزدیک است. (خسروی، ۱۳۹۸: ۱۰). هدف از تاسیس این جریان فکری، دفاع از سنت‌ها و باورهای مذهبی در دوران احمد رضاخان است که از طرف برخی از جریان‌های فکری رادیکال مورد هجمه قرار گرفته است (دشتی، ۱۳۸۸: ۶۹۳). به احمد رضاخان بریلوی لقب مجدد اهل سنت داده شده به این دلیل که در مقابل اندیشه‌های جریان‌های تندرو و وهابیت از تفکرات اهل سنت در ابواب مختلف نظیر سفر برای زیارت قبور، سماع موتی، بزرگداشت مقام رسول خدا (ص)، امامان، اولیای الهی، بزرگان و ... دفاع کرده است. از وجوه تمایز تفکرات بریلویه با دیوبندیه در همین جا می‌باشد، چراکه بریلویه قائل به حاضر و ناظر بودن رسول خدا (ص) هستند که از مباحث چالشی در شبه‌قاره بوده و کتاب‌هایی در نقد همدیگر تالیف کرده اند (بدایونی، ۲۰۰۸م: ۸۲؛ الهی ظهیر، ۱۴۰۳ ق: ۱۵۳؛ قادری، ۱۴۲۹ ق: ۲۰۸).

پیروان نحله فکری بریلوی به عنوان جریانی اثر گذار و صوفی مسلک اثر گذار، در شبه قاره هند و قسمت هایی از مناطق جنوب استان سیستان و بلوچستان است که بر اساس گرایش های عرفانی خویش زیست می کنند. از ویژگی های جریان بریلوی احترام و قداست برای اولیای الهی و خاندان پاک نبوی است.

بیان مسئله

مسئله اصلی این پژوهش، تبیین و تحلیل چگونگی فهم، تفسیر و استنباط احکام مرتبط با آیه شریفه «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» (مائده/۵۵) از منظر موسس مکتب فکری و کلامی بریلویه، احمد رضا خان است.

اگرچه تفسیر این آیه یکی از مباحث بنیادین در الهیات شیعی و محور بحث های بنیادین کلامی بوده و تفاسیر متعددی از مذاهب مختلف اسلامی ارائه شده است، اما دیدگاه رسمی و مستند مکتب بریلویه – که گرایش های عرفانی عمیق و محبت شدید نسبت به ساحت مقدس اهل بیت عصمت و طهارت (ع) را در خود جای داده است، کمتر به صورت منسجم و متمرکز مورد واکاوی قرار گرفته است.

بریلویه، با تکیه بر اساتید عرفان عملی و همچنین با بهره گیری از مبانی کلامی اجداد طاهرین، این آیه را نه صرفاً دال بر دوستی و محبت ولایی (به معنای رایج)، بلکه به عنوان دلیلی بر مراتب معنوی و تشرف به ولایت ائمه (ع) می نگرد. چگونگی پیوند دادن مفهوم «رکوع در نماز» با اعطای زکات در حالت رکوع، و استخراج مبانی عرفانی از آن، هسته مرکزی این پژوهش را تشکیل می دهد.

سؤال اصلی تحقیق:

دیدگاه احمد رضا خان بریلوی در تفسیر آیه ۵۵ سوره مائده چیست و از چه مبانی عرفانی و کلامی برای اثبات جایگاه ویژه اهل بیت (ع) بر اساس این آیه بهره می برد؟

ضرورت تحقیق

تحقیق پیرامون این مسئله از جهات مختلف دارای اهمیت و ضرورت علمی و اعتقادی است:

الف) غنای کلامی و عرفانی: مکتب بریلویه به عنوان یکی از جریان های تأثیر گذار در حوزه اعتقادات اسلامی، به ویژه در شبه قاره هند، دارای ظرفیت های عظیمی در تبیین مفاهیم عمیق عرفانی است. پرداختن به تفسیر آنان از آیه ولایت، به درک جامع تر از گستره تفسیر و لایه های معنایی این آیه در ادبیات اسلامی کمک شایانی خواهد کرد.

ب) تبیین مبانی اعتقادی: از آنجا که آیه ولایت یکی از مستندات اصلی در اثبات امامت و جایگاه منحصر به فرد اهل بیت (ع) است، بررسی نحوه استدلال احمد رضا خان بریلوی و مقایسه آن با رویکردهای دیگر در این زمینه، می‌تواند به استحکام بخشیدن پایه‌های اعتقادی پیروان این مکتب و همچنین ارائه یک دیدگاه جامع به سایر محققان کمک کند.

ج) تکمیل ادبیات پژوهشی: با وجود تحقیقات گسترده در باب آیه ولایت، منابعی که به طور مستقیم و عمیق به تبیین منظر بریلویه پرداخته باشند، محدود است. این پژوهش تلاشی است برای پر کردن این خلأ با اتکا به آثار اصلی ایشان (مانند الداوله المکیه و فتاوی رضویه) و ارائه یک چارچوب تحلیلی منسجم.

د) تقویت گفتمان محبت و مودت: تمرکز این مکتب بر محبت و عرفان، رویکردی را در تفسیر آیه ارائه می‌دهد که فراتر از مباحث صرفاً فقهی یا سیاسی است و بر محوریت عشق الهی و تسلیم کامل در برابر اولیاء الهی بنا شده است. واکاوی این رویکرد، ضرورت توجه به ابعاد عاطفی و عرفانی در کنار ابعاد کلامی را گوشزد می‌کند. بنابراین، تحقیق حاضر با هدف ارائه یک تحلیل دقیق و مستند از موضع مکتب بریلویه در قبال یکی از مهم‌ترین آیات امامت، ضرورت خود را در حوزه مطالعات کلامی-عرفانی اثبات می‌نماید.

پیشینه پژوهش:

با توجه به اینکه بیشتر منابع بریلویه در این موضوع به زبان اردو و عربی هست و در منابع فارسی کمتر به آن پرداخته شده است، پژوهش‌های صورت گرفته در ذیل معرفی می‌گردد:

پژوهش‌های متعددی درباره آیه ۵۵ سوره مائده انجام شده است، اما کمتر مطالعه‌ای به صورت خاص و عمیق به تحلیل تفاسیر بریلوی از این آیه پرداخته است. غالب تحقیقات یا به طور عام به تفسیر اهل سنت از این آیه می‌پردازند (مانند: فخر رازی، ۱۴۲۰ق: ۲۱/۱۲) و یا به تفصیل دیدگاه شیعه را تبیین می‌کنند (مانند: مغنیه، ۱۴۲۴ق: ۱۴۵/۳). برخی مطالعات نیز به معرفی مکتب بریلویه و تفاوت‌های آن با دیوبندیه پرداخته‌اند، اما کمتر به تحلیل تفسیری عمیق در مورد آیات خاصی همچون آیه ولایت پرداخته‌اند. در پژوهشی توسط عباس خسروی (۱۳۹۸)، با عنوان اشتراکات و افتراقات اعتقادی بریلویه با شیعه به طور کلی به مفهوم ولایت در اندیشه بریلویه و شیعه و وجه تمایز دو دیدگاه بیان شده، اما رویکردها و دلالت‌های کلامی-اجتماعی ناشی از تفسیر آیه ولایت به طور خاص و با روش تحلیل محتوایی از دیدگاه احمد رضا خان، مورد بررسی قرار نگرفته است. لذا، پژوهش حاضر تلاش دارد با تمرکز بر این خلأ، به ارتقاء دانش در این زمینه کمک کند.

در آثار متعدد احمد رضا خان بریلوی، از جمله فتاوی رضویّه (مجموعه فتاوی ایشان) و مهم‌تر از آن، تفسیر کنزالایمان فی تفسیر القرآن (تفسیر معروف ایشان)، بارها بر استمرار ولایت پس از پیامبر تأکید می‌شود. دکتر محمد طاهر قادری از علمای معاصر بریلویه در کتاب سیف الجلی علی منکر ولایت علی ع با استناد به حدیث غدیر، در مورد ولایت امیرالمؤمنین علی ع و جانشینی و خلافت باطنی آن حضرت مطالبی را بیان کرده است. زنگی پوری در پایان نامه کارشناسی ارشد تحت عنوان تحولات فکری و اعتقادی مکتب بریلوی در شبه قاره هند. پس از بیان ریشه‌های اعتقادی بریلویه، تفسیر آنان از آیه ولایت را متمایز از بقیه تفاسیر دانسته و آن را یک حقیقت ایمانی مستمر مبتنی بر عرفان می‌داند (زنگی پوری، ۱۳۹۵: ۴۵).

پژوهش حاضر با هدف پر کردن این خلاء، تلاش می‌کند تا با اتکا به منابع دست اول احمد رضاخان و مکتب بریلویه و حفظ ساختار عرفانی-کلامی، تفسیر ایشان از آیه ۵۵ سوره مائده را به صورت یکپارچه و منسجم تبیین نماید و ارتباط میان استدلال فقهی (ایتای زکات در رکوع) و استدلال عرفانی (تجلی ولایت در حالت فنا) را به وضوح روشن سازد. این رویکرد، پژوهش حاضر را از سایر مطالعات پیشین متمایز می‌سازد.

تحلیل تفاسیر بریلوی از آیه ۵۵ سوره مائده

در این بخش، به تحلیل جزئی تفاسیر علمای بریلوی از آیه شریفه پرداخته می‌شود.

۱. تفسیر احمد رضا خان بریلوی

احمد رضا خان بریلوی، مؤسس مکتب بریلویه، در آثار خود به ویژه در فتاوی رضویه و ترجمه قرآن «کنزالایمان»، به تبیین مفهوم ولایت در آیه شریفه پرداخته است. وی، با تأکید بر واژه ولی در آیه، آن را فراتر از صرف دوست یا یاور دانسته و معنای سرپرست و متصرف را نیز برای آن قائل است. بریلوی معتقد است که آیه، ولایت عامه را برای الله، رسول و «الذین آمنوا» ثابت می‌کند (احمد رضا خان، ۱۹۸۶م: ۲۳۴/۱۰). این «الذین آمنوا» شامل اولیاء و ائمه نیز می‌شود که خداوند به آنها تصرفاتی در امور عالم عطا کرده است. وی برای اثبات این مدعا به احادیث نبوی و اقوال صحابه استناد می‌کند که بر جایگاه رفیع برخی از مؤمنین دلالت دارد.

۲. تفسیر نعیم الدین مرادآبادی

نعیم الدین مرادآبادی، از شاگردان برجسته احمد رضا خان، در «خزائن العرفان» خود به تفصیل به آیه شریفه پرداخته است. وی نیز بر ابعاد معنوی و تصرفی ولایت تأکید دارد. مرادآبادی اشاره می‌کند که این آیه به ولایت مطلقه الهی اشاره دارد که بخشی از آن به اذن الهی به پیامبر (ص) و سپس به اولیاء منتقل می‌شود. وی «الذین یؤتون الزکاه و هم راکعون» را مصداق خاصی نمی‌داند، بلکه آن را شامل هر مؤمنی می‌داند که این صفات را داشته باشد،

اما در عین حال بر این باور است که مصادیق اتم و اکمل این ولایت، اولیاء و ائمه هستند که خداوند کرامات خاصی به ایشان عطا فرموده است. (مراد آبادی، ۱۴۲۰ق: ۲۴۷).

۳. تفسیر مفتی احمد یار خان نعیمی

مفتی احمد یار خان نعیمی در «تفاسیر نعیمی» خود، تفسیری عمیق تر و جامع تر از آیه شریفه ارائه می دهد که در آن جنبه های کلامی و عرفانی با یکدیگر در هم آمیخته اند. نعیمی بر این نکته تأکید دارد که ولایت در این آیه به معنای تصرف در امور و قیمومت است و این تصرف پس از خداوند و رسولش، به مؤمنین کامل و اولیاء می رسد. وی معتقد است که خداوند به برخی از بندگان خاص خود، اذن تصرف در امور عالم را داده است و این تصرف از نوع تصرف استقلالی نیست، بلکه تصرفی است به اذن و اراده الهی. این دیدگاه، اساس مشروعیت توسل و استمداد از اولیاء در مکتب بریلویه را تشکیل می دهد (نعیمی، ۱۹۸۸م: ۳۴۵/۶).

آیه ۵۵ سوره مائده در آثار پسا بریلوی و بسط نظریه

اندیشه های احمد رضا خان بریلوی توسط شاگردان و جانشینان وی در قرن بیستم و بیست و یکم، تعمیق و بسط یافت. این تلاش ها اغلب بر تقویت پایه قرآنی نظریه «ولایت جاودان» متمرکز بوده است:

۱. **عبدالحکیم شرف قادری:** وی با استناد به آیه ۵۵ سوره مائده، به تبیین پیوستگی میان مقامات اصحاب کساء و سلسله اولیاء متأخر می پردازد و نشان می دهد که این آیه، نه تنها برای علی (ع)، بلکه برای اهل بیت معیار ولایت است که در اولیاء مأذون نیز متجلی می شود (شرف قادری، ۲۰۰۴: ۸۹).
۲. **محمد سمیع الدین:** در تحلیل های اخیر، این آیه به عنوان نقطه کانونی برای دفاع از سنت توسل و طلب شفاعت از اولیاء در برابر حملات منتقدان تفسیر شده است. سمیع الدین آیه را دلیلی بر این می داند که «مؤمنین کامل» (که زکات در رکوع می دهند)، صلاحیت عملی و معنوی برای هدایت غیر خود را دارند و این مقام تا قیامت مستمر است (سمیع الدین، ۲۰۱۷: ۱۱۲).

مبانی فکری مکتب بریلویه و بستر تاریخی تفسیر

احمد رضا خان بریلوی کوشید تا یک رویکرد سنتی و مبتنی بر تصوف قادری و عشق به رسول اکرم (ص) و خاندان طاهرین ایشان را احیا کند.

اصول کلیدی اعتقادی مکتب بریلویه

تفسیر آیه ۵۵ سوره مائده در این مکتب ریشه در سه اصل اعتقادی اساسی دارد:

الف) تعظیم و توسل به پیامبر (ص) و اهل بیت (ع):

بریلویه معتقدند که مقام نبی مکرم (ص) دارای ابعاد روحانی و باطنی است که فراتر از مقام ظاهری نبوت است. این مقام روحانی، منشأ هدایت مستمر برای امت پس از ایشان است و اهل بیت (ع) و اولیاء، حاملان این نور هستند. محبت و تعظیم به این ساحت مقدس، نه تنها یک وظیفه دینی، بلکه راه مستقیم وصول به خداوند است (بریلوی، ۱۴۰۹ق: ۷۱/۱).

ب) اصل شفاعت و تصرف اولیاء (حضور روحانی):

بریلویه به مفهوم حضور روحانی اولیاء در عالم پس از وفاتشان باور دارند. این باور مستلزم آن است که اولیاء قادر به تصرفات معنوی، اجابت دعاها و اعطای برکات هستند. این تصرفات، استمرار ولایت الهی و نبوی در عالم است. بریلوی‌ها بر این باورند که پس از وفات پیامبر و اولیاء، روح آنان همچنان با امت در ارتباط است و این ارتباط زمینه توسل را فراهم می‌کند. از دید ایشان، توسل نوعی پیوند وجودی با مظهر ولایت الهی است نه صرفاً درخواست دنیوی. آنان با استناد به آیه ولایت و آیات دیگری چون ﴿وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ﴾ (مائده/ ۳۵) میان مفهوم «ولی» و «وسيله» ارتباط برقرار می‌کنند. وسیله همان «ولی» است که از طریق محبت و شفاعت راه تقرب را هموار می‌کند. این برداشت با بنیادهای عرفان اسلامی همسویی دارد؛ چراکه در عرفان، ولایت مجرای برای تجلی اسماء و صفات خداوند در عالم است (قادری، ۲۰۲۰: ۴۵).

ج) تلقی عرفانی از ولایت و خلافت:

بریلویه ولایت را صرفاً به معنای دوستی یا نصرت دنیوی نمی‌دانند؛ بلکه آن را حقیقتی وجودی می‌دانند که در سلسله‌ای از اولیاء جریان دارد. ولایت، بیانگر پیوند باطنی میان مؤمنان و منبع نور الهی است که این نور از خدا به پیامبر (ص) و از ایشان به علی (ع) و سپس به سلسله اقطاب و اولیاء منتقل شده است. آیه نه تنها درباره مقام اولیاء است، بلکه مسیر سلوک مؤمنین را نیز نشان می‌دهد. مؤمن باید با پیروی از این اولیاء (ولایت ظاهری)، به مقام بندگی (اقامه نماز) برسد و از طریق ایثار (زکات در رکوع) خود را از تعلقات مادی پاک سازد تا بتواند به مقام «ولی شدن» دست یابد. احمد رضا خان معتقد بود که «الولی هو الذی یرفع الرايات بعد الرسول». یعنی ولی کسی است که پرچم هدایت را پس از پیامبر برافراشته نگه می‌دارد. این پرچم برافراشته شده، همان ولایت علوی است که با اعمال عبادی خاص گره خورده است. (بریلوی، ۱۳۸۰: ۱۲۴/۵).

د) مبنای ارادت به اولیاء

آیه ۵۵ سوره مائده به عنوان سندی برای اثبات جریان ولایت در امت عمل می‌کند. از نظر بریلویه، چون آیه نشان می‌دهد که ولایت، حقیقتی است که باید از طریق مؤمنین برتر ادامه یابد، پس هر کسی که در سلسله اولیاء قرار

گیرد و این نور را دریافت کند، شایستگی هدایت مردم را خواهد داشت. این تفسیر، سنگ بنای مشروعیت نظام پیر و مریدی در تصوف بریلویه است که در آن، شیخ طریقت، تجلی دهنده بخشی از این نور ولایی است. محور اصلی اعتقادی بریلویه، تأکید بر محبت و جایگاه والای پیامبر اکرم (ص) و اولیاء الله است. آن‌ها معتقدند که مراتب قرب الهی باید از طریق شریعت همراه با طریقت (عرفان عملی) طی شود. (بریلوی، ۱۴۰۹ق: ۷۱/۱). این امر، آنان را به موضعی کاملاً مدافعانه در برابر وهابیت و سلفیه در شبه قاره سوق داد. (قاسمی، ۱۴۰۰: ۱۱۲).

نقد بر رویکردهای دیگر اهل سنت

مکاتب معاصر اهل سنت (مانند دیوبندیه و سلفیه) معمولاً آیه ۵۵ سوره مائده را صرفاً بر اساس معنای ظاهری «یاری‌رسان و دوست مؤمن» تفسیر می‌کنند و تأویل آن به امامت یا مقام خاصی برای علی (ع) را غلوآمیز یا شیعی می‌دانند. در مقابل، بریلویه با تکیه بر اقوال مفسران بزرگ اهل سنت و لزوم همخوانی قرآن با سنت عرفانی، مجبور به پذیرش دلالت عمیق‌تری از این آیه هستند. بریلوی‌ها آیه ولایت را نه فقط بیانگر دوستی (که می‌تواند مقطعی باشد)، بلکه دال بر ولایت تکوینی محدود می‌دانند که از طریق اولیاء به مردم جاری می‌شود. آن‌ها معتقدند که رکوع دهنده (حضرت علی (ع)) نمونه‌ای از «ولی دائم» است که حلقه اتصال فیض الهی به مخلوقات است در فقه بریلویه، رکوع به عنوان یک جزء اساسی نماز، حامل بار معنوی عظیمی است که پیوند نزدیکی با مفهوم ایثار و تقرب دارد. هرچند که زکات دادن در رکوع یک اتفاق تاریخی است، اما نمادین بودن این عمل باعث می‌شود که تأکید بر خشوع و انکسار در برابر خدا در این حالت، در آموزه‌های اخلاقی آنان پررنگ‌تر شود (بریلوی، ۱۴۰۹ق: ۳۴۰/۲).

مقایسه دیدگاه بریلوی با تفسیر سلفی (وهابیت) و دیوبندیه از آیه ولایت

بر اساس نگاه وهابیت، معنای ولی سرپرستی و تصرف روحانی (با اذن الهی) فقط به معنای دوست و یاور است و هرگونه معنای ولایت تکوینی را شرک می‌دانند (بن باز، ۲۰۰۷م: ۲۵۰/۱). وهابیت برخلاف بریلویه که نزول آیه را در شأن علی ع هنگام بخشش انگشتر در رکوع می‌دانند، (بریلوی، ۱۴۰۹ق: ۳۱۶/۱۴۰۹: ۶) بارد یا تضعیف شدید این روایت، آیه را در شأن عام مؤمنان می‌دانند. (ابن تیمیه، ۱۴۰۶ق: ۲۱۰/۴). دیوبندیان با تکیه بر تفسیر محدود «ولی» به معنای «دوست و یاور»، هرگونه توسل به اولیا را شرک تلقی می‌کنند (نانوتوی، ۱۳۸۹: ۴۵). بریلویه در مقابل، با توسیع معنایی «ولی» به «متصرف مأذون»، این انتقاد را دفع می‌کند و آیه ولایت را به سندی قرآنی در دفاع از سنت‌های خود تبدیل می‌سازد.

تفسیر آیه ۵۵ سوره مائده در منابع بریلویه

تفسیر آیه مورد نظر در آثار احمد رضا خان بریلوی و پیروانش، یک فرآیند سه مرحله‌ای است: پذیرش سند، تأیید معنای ظاهری، و استخراج معنای باطنی و عرفانی.

۱. پذیرش روایت شأن نزول

احمد رضا خان و پیروانش در تفسیر الدولة المکیة و فتاوی خود، به شدت بر روایت مشهوری که بر اساس آن، علی (ع) در حال رکوع انگشتر خود را به سائل بخشید و آیه نازل شد، تأکید دارند. (بریلوی، ۱۴۰۹: ۳۱۶/۶)

این پذیرش برای آنان دارای دو پیامد مهم است:

الف) صحت سند: اقرار به نزول آیه در شأن امام علی (ع) به عنوان شاهدی بر مقام والای ایشان در محضر الهی.

ب) اهمیت عمل: تأکید بر اینکه ولایت نه تنها یک انتصاب نظری، بلکه با عمل خالصانه (نماز و زکات در حالت رکوع) محقق می‌شود. (طاهرالقادری، ۲۰۰۵: ۴۷).

تبیین معنای «ولی» در آیه

واژه «ولی» در این آیه، مرکز نزاع تفسیری است. در نگاه بریلویه، این واژه حداقل سه سطح معنایی را شامل می‌شود:

الف) معنای نصرت و دوستی (ظاهر):

این معنای رایج در میان مسلمانان است که خداوند، رسول او و مؤمنین (که در این مورد خاص، علی (ع) مصداق بارز آن است) یاران و دوست‌داران یکدیگر هستند. بریلویه این معنا را کاملاً می‌پذیرند.

ب) معنای سرپرستی و اولویت (سلطه):

با توجه به ساختار «إِنَّمَا» (حصریه)، منظور این است که این سه گروه، تنها اولیاء حقیقی مؤمنین هستند. این سرپرستی، در مقام ولایت تشریعی و امامت عملی نیز تسری داده می‌شود (نعیمی، ۱۹۸۸م: ۳۴۷/۶).

ج) معنای ولایت کبری و نوری (باطن عرفانی):

این مهم‌ترین جنبه تفسیر بریلویه است. آنها معتقدند که این ولایت، تجلی نور الهی است که از مبدأ آغاز شده و در اولیاء جاری می‌شود.

احمد رضا خان بریلوی در تبیین این معنای باطنی می‌نویسد:

«ولایت علی (ع) در این آیه، بیانگر آن است که نور محبت و معرفت نبوی، پس از پیامبر اعظم (ص)، در مظهر علی (ع) جلوه گر شده است. او خلیفه باطنی و آینه تمام‌نمای رسول خداست». (بریلوی، ۱۴۰۹ق: ۲/ ۳۴۰). این تفسیر به مفهوم «نور محمدی» مرتبط است؛ نوری که اصل خلقت و هدایت است و در سلسله ولایت جاری می‌ماند. آیه در حقیقت، معرفی سلسله مراتب هدایت‌گران امت است. استدلال بریلویه به آیه ولایت، بدین صورت است:

عن عمار یاسر یقول: وقف علی بن ابی طالب سائل و هو راکع فی تطوع فنزع خاتمه فأعطاه السائل، فأتی رسول الله فأعلمه ذلك، فنزلت علی النبی هذه الایة: «إِنَّمَا وَلِیْکُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا...». فقرأها رسول الله، ثم قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» (چشتی سیالوی، ۱۴۰۵ق: ۱۶۷).

استمرار ولایت در اولیاء

تفسیری که احمد رضا خان از آیه ارائه می‌دهد، صرفاً به زمان امام علی (ع) ختم نمی‌شود. او معتقد است «وَالَّذِینَ آمَنُوا» شامل همه مؤمنین واقعی است، اما با تأکید بر اینکه کسانی که در رکوع زکات دادند، برترین مصادیق این مؤمنین هستند که سلسله ولایت را ادامه می‌دهند. این سلسله به اولیاء الهی پس از ایشان، یعنی اقطاب و مشایخ مورد احترام بریلویه، تداوم می‌یابد. بریلوی ولایت را نه یک امر اکتسابی صرف، بلکه یک مقام موهبتی می‌داند که ریشه در اتصال به منبع اصلی فیض، یعنی خداوند متعال و پیامبر اکرم (ص) دارد. او در فتاوی رضویه به صراحت بیان می‌کند: «ولایت ائمه و اولیاء استمرار فیض ولایت مصطفوی است» (بریلوی، ۱۴۰۹ق: ۲۴۵/۳). این بدان معناست که ولایت اولیاء، انعکاس و تجلی ولایت پیامبر است. به این ترتیب، آیه مذکور به عنوان سندی برای اثبات مشروعیت سلسله عرفانی و روحانیت اولیاء در مکتب بریلویه تلقی می‌شود.

تمایز تفسیر بریلویه از آیه ولایت با دیدگاه امامیه

مفسران شیعه مانند طبرسی در «مجمع البیان» و مغنیه در «تفسیر الکاشف»، آیه ولایت را به‌طور مستقیم بر امامت علی (ع) تطبیق داده و آن را سندی قرآنی بر ولایت و رهبری دینی-سیاسی آن حضرت دانسته‌اند (طبرسی، ۱۴۱۵ق: ۳/۳۶۰؛ مغنیه، ۱۴۲۴ق: ۳/۱۴۵). در این رویکرد، «ولی» به معنای سرپرست، صاحب اختیار و امام منصوب از سوی خداوند است و آیه ولایت در کنار روایاتی همچون حدیث غدیر، یکی از ارکان استدلال کلامی شیعه بر امامت محسوب می‌شود (مغنیه، ۱۴۲۴ق: ۳/۱۴۵).

اگرچه مکتب بریلویه در پذیرش شأن نزول آیه ۵۵ مائده برای علی (ع) و اعتقاد به ولایت عرفانی با شیعه همسو به نظر می‌رسد، اما مرزهای اعتقادی روشنی این دو را جدا می‌سازد:

در مفهوم امامت: شیعه امامت را منصبی الهی و استمرار عصمت نبوی می‌داند، اما بریلویه آن را نوعی ولایت عرفانی و الگو بودن تلقی می‌کند که با خلافت ظاهری خلفای ثلاثه منافاتی ندارد (خسروی، ۱۳۹۸: ۱۱۲).

در استمرار ولایت: نزد بریلویه، ولایت پس از علی (ع) به سلسله اولیاء صوفیه (به ویژه اقطاب قادری) منتقل می‌شود، نه به امامان معصوم دوازده گانه. بنابراین، آنچه مشترک است «حب اهل بیت» است، نه نظام امامت شیعی.

امامت در نگاه بریلویه، عمدتاً جنبه معنوی و اخلاقی دارد و حاکمیت سیاسی جزو ضروریات آن نیست. امامت، منصبی الهی و استمرار نبوت در حوزه تشریع و رهبری معنوی - سیاسی است. امام معصوم از هر گناه و خطایی است. نصب امام (خلیفه) با انتخاب اهل حل و عقد یا بیعت مسلمانان تعیین می‌شود. احمد رضا خان خلافت ابوبکر، عمر و عثمان را به رسمیت می‌شناسد و آن را خلافت راشد می‌داند. امام فقط با نصب الهی از طریق پیامبر (ص) یا امام پیشین تعیین می‌شود. بیعت مردم نقش تأییدکننده دارد نه نصب‌کننده (بریلوی، ۱۴۰۹ق: ۱۰/۲۴۳؛ خسروی، ۱۳۹۸، ۱۱۲).

جایگاه عرفانی و اجتماعی ولایت نزد بریلویه

مکتب بریلویه ولایت را یک ساختار هرمی می‌داند که هر مرحله، تجلی مرحله بالاتر است. این ساختار در دو بعد عرفانی و اجتماعی قابل تحلیل است:

الف) ولایت عرفانی (حقیقت محوری)

در بعد عرفانی، ولایت به معنای وصول به حقیقت محض و صاحب تصرف روحانی بودن است. ولی خدا کسی است که از حجاب‌های طبیعت عبور کرده و آینه صفات الهی شده است.

احمد رضا خان بریلوی بر این باور است که ولایت، بالاتر از علم کلامی است و نیازمند تزکیه و فنا است. او در تمثیلی عرفانی ولایت را چنین توصیف می‌کند:

{نور ولایت} = {نور الهی} {تجلی اول} {نور نبوی (ص)} {تجلی ثانی} {نور علوی (ع)} {توارث عرفانی} {نور اولیاء}

در این چارچوب، زکات در رکوع نمادی از ایثار مطلق است که شرط لازم برای دریافت این نور و نیل به مقام ولایت (به معنای خاص) است (بریلوی، ۱۳۲۰ش: ۵۰/۱).

در تفسیر خازن‌الایمان، محمد مصطفی رضا خان (فرزند احمد رضا خان) تصریح می‌کند: «هر که در آیه ولایت داخل است، حامل فیض الهی در هر عصر است و این جایگاه منحصر به علی مرتضی (ع) و اهل بیت طاهرين است که اولیای مکتب ما از نور ایشان بهره می‌برند» (رضا خان، ۱۹۵۴: ۴۴).

ب) ولایت اجتماعی (اطاعت محوری)

در بعد اجتماعی، ولایت به معنای محبت عملی، اطاعت از دستورات شرعی و اعتقادی، و پیروی از راهنمایی‌های اولیای زمان است. بریلویه معتقدند که از آنجا که ارتباط مستقیم با ولایت الهی برای عموم ممکن نیست، پیروی از ولی ظاهری (شیخ یا رهبر طریقت مورد تأیید) برای حفظ ایمان و سلوک صحیح ضروری است. آیه ولایت، سندی برای مشروعیت این پیوند اجتماعی و معنوی میان امت و اولیای منتخب الهی است. (بریلوی، ۱۳۲۴ش: ۸۷).

باور به ولایت اولیاء و قدرت شفاعت آنها، به برگزاری مراسم عرس (سالگرد وفات اولیاء)، زیارت قبور، و مجالس ذکر و دعا در آستان مقدس ایشان انجامیده است. این مناسک، بخش جدایی ناپذیری از زندگی اجتماعی بریلویه را تشکیل می‌دهد. (Sanyal, 2017: 120).

بنابراین، آیه ۵۵ سوره مائده نه تنها یک آموزه اعتقادی برای اثبات مقام علی (ع) است، بلکه بنیان‌ساز یک ساختار اجتماعی-معنوی مبتنی بر تبعیت از سلسله ولایت نیز محسوب می‌شود.

جدول: تحلیل تفاسیر احمد رضا خان بریلوی و مقایسه با سایر تفاسیر از آیه ولایت

مقایسه	محور	احمد رضا خان بریلوی	نعیم الدین مرادآبادی	احمد یار خان نعیمی	مقایسه با سایر تفاسی اهل سنت
اثر اصلی	کنز الایمان؛ فتاوی رضویه (بریلوی، ۱۹۸۶م)	خزائن العرفان فی تفسیر القرآن (مرادآبادی، ۱۴۲۰ق)	تفاسیر نعیمی (نعیمی، ۱۹۸۸م)	طبری (جامع البیان)، زمخشری (الکشاف)، فخر رازی (التفسیر الکبیر)	
محور اصلی تفسیر	تأکید بر ولایت علوی و استمرار ولایت نبوی در علی (ع) و اولیا	تأکید بر ولایت مطلقه الهی و مصادیق اتم آن در اولیای کامل	ترکیب جنبه کلامی و عرفانی، تأکید بر «تصرف مأذون» اولیا	تأکید بر معنای نصرت و محبت، پرهیز از ولایت تکوینی	
معنای «ولی»	دوست، یاور، سرپرست و متصرف مأذون به اذن الهی	مظهر فیض الهی و راهنمای معنوی برای هدایت امت	قیم و متصرف در امور معنوی و گاه تکوینی به اذن الهی	دوست، یاور، ناصر (بدون توسعه به تصرف مأذون)	
جایگاه علی (ع)	مصادق اکمل «الذین آمنوا» و حامل نور محمدی پس از پیامبر (ص)	نمونه کامل مؤمن صاحب ولایت کبری و حلقه اتصال ولایت الهی و نبوی	محور سلسله اولیا و الگوی ولایت تکوینی و اجتماعی	دارای فضیلت، اما نه به عنوان حامل ولایت کبری	
کارکرد اجتماعی آیه	مشروعیت توسل، زیارت و ارادت به اولیا؛ دفاع در برابر نقدهای دیوبندی و وهابی	پیوند ولایت با سلوک عرفانی، تزکیه و اخلاق؛ تأکید بر استمرار فیض در اولیا	مشروعیت نظام پیر و مریدی، عرس و شبکه خانقاه‌ها در جامعه بریلویه	تأکید بر همبستگی درون‌امت اسلامی، نه مشروعیت بخشی به مناسک صوفیانه	

جدول فوق نشان می‌دهد که در عین وجود اختلاف در سطح تأکیدات، چارچوب مشترکی از فهم آیه ولایت در این مکتب شکل گرفته است که بر محور ولایت علوی، استمرار نور محمدی و نقش اجتماعی، عرفانی اولیا استوار است. در مقایسه با تفاسیر اهل سنت، بریلویه با پذیرش شأن نزول علوی و توسعه معنایی «ولی»، گامی فراتر از تفسیر اجتماعی-سیاسی آیه برمی‌دارد و آن را به متن محوری عرفان نظری خود تبدیل می‌کند (بریلوی، ۱۹۸۶م: ۶۹؛ مرادآبادی، ۱۴۲۰ق: ۵۶؛ نعیمی، ۱۹۸۸م: ۴۶).

نتیجه گیری

پژوهش حاضر نشان داد که مکتب بریلویه، از طریق آثار احمد رضا خان بریلوی، تفسیری چندوجهی و عمیق از آیه ۵۵ سوره مائده ارائه می‌دهد که فراتر از معنای رایج «دوستی مؤمنین» در سایر مذاهب اهل سنت قرار می‌گیرد. این تفسیر بر محوریت عرفانی بنا شده است. آیه مذکور در نگاه احمد رضا خان بریلوی، صرفاً یک نص تاریخی یا کلامی نیست، بلکه نقشه‌ای برای درک سیر معنوی انسان از محبت به خدا تا فنا و وصول در نور ولایت الهی است. این مکتب توانسته است با حفظ چارچوب رسمی اهل سنت (از منظر فقه حنفی)، در حوزه اعتقادات عرفانی، جایگاه ویژه‌ای برای اهل بیت (ع) و سلسله اولیاء تعریف کند که متکی بر تأویل عمیق همین آیات محوری است. احمد رضا خان با رویکردی که همزمان به ظواهر نصوص شرعی و عمق معارف عرفانی توجه دارد، آیه را فراتر از یک حکم فقهی یا تاریخی در باب دوستی تفسیر کرده است. این مکتب با پذیرش روایات تفسیری اهل سنت در شأن نزول آیه به نفع امام علی (ع)، آن را به عنوان سندی برای تبیین «جریان نور ولایت» پس از پیامبر (ص) معرفی می‌کند. آیه شریفه در نگاه احمد رضا خان، سند محکمی است که نشان می‌دهد: ولایت، یک مقام تکوینی و معرفتی است که خداوند آن را بر اساس معیارهای ایثار و بندگی در انسان‌هایی کامل (علی (ع) و اولیاء پس از او) قرار داده است. این امر، نه تنها مقام اهل بیت (ع) را نزد ایشان بالا می‌برد، بلکه اساس اعتقادی لازم برای ساختار صوفیانه و ارادت‌محور جامعه بریلویه را فراهم می‌آورد. این پژوهش تأیید می‌کند که تفسیر بریلویه، نمونه‌ای منحصر به فرد از تلفیق سنت فقهی اهل سنت با شهود عرفانی در مواجهه با متون قرآنی کلیدی است که تبیین درست آن نقش مهمی در تقریب بین مذاهب اسلامی خواهد داشت.

منابع

۱. ابن تیمیة الحرانی الحنبلی الدمشقی، محمد، (۱۴۰۶ق)، منهاج السنه النبویه، المحقق: محمد رشاد سالم، الناشر: جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، الطبعة الأولى، ریاض.
۲. اسلم رضا، محمد، (۱۴۲۷ هـ ق/ ۲۰۰۶ م). حیاة الامام احمد رضا، بی جا: اداره تحقیقات امام احمد رضا، چاپ اول.
۳. الهی ظهیر، احسان (۱۴۰۳ق)، البریلویه عقائد و تاریخ، اداره ترجمان السنه، لاهور.
۴. بریلوی، احمد رضا خان (۱۳۲۴ش)، خالص الاعتقاد (درباره توحید و ولایت)، بریلی شریف.
۵. بریلوی، احمد رضا خان (۱۳۱۸ق)، الدولة المکیة بالمادة الغیبیة (درباره علم غیب پیامبر)، مطبعة نوریه.
۶. بریلوی، احمد رضا خان (۱۳۲۰ش)، کنز الایمان فی ترجمه القرآن، بریلی شریف.
۷. بن باز، عبدالعزيز بن عبدالله، (۲۰۰۷)، فتاوی نور علی الدرب، الرئاسة العامة للبحوث العلمیه و الافتاء، اداره مجله البحوث الاسلامیه، ریاض.
۸. زمخشری، محمود بن عمر، (۱۴۰۷ق). الکشاف عن حقائق التنزیل، بیروت، دارالکتاب العربی.
۹. شرف قادری، محمد عبدالحکیم (۲۰۰۰). تلخیص بهار شریعت، لاهور: محمد اسلم رضوی.

۱۰. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۵ق). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، بیروت، مؤسسه الأعلمی.
۱۱. فخر رازی، محمد بن عمر، بی تا، *التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)*، تهران، دارالفکر.
۱۲. قادری، جلال الدین. (۲۰۲۰). *تصوف و محبت اولیاء*، لاهور: دارالکتب الاسلامی.
۱۳. مراد آبادی، نعیم الدین، (۲۰۱۰م). *مرآت المعارف (تحلیل حدیثی و تفسیری)*، کراچی.
۱۴. نانوتوی، محمد قاسم، (۱۳۸۹ش). *جهود الإمام النانوتوی فی علم الحدیث و ریادة الحركة التعلیمیة فی الهند*، محمد شاهد، آرشد برویز، ثاقب قمر، الجامعة الإسلامية دارالعلوم وقف دیوبند (دانشگاه اسلامی دارالعلوم دیوبند)، چاپ اول.
۱۵. اعظمی، امجد علی، (بی تا). *بهار شریعت*، کراچی، مکتبه رضویه.
۱۶. اعظمی، فضل الرحمان، (۱۹۷۸). *ولایت و امامت در دیدگاه اهل سنت صوفی*. دهلی، ناشر محلی.
۱۷. بدایونی، محمد عبدالحامد، (۲۰۰۸م). *عقائد اهل سنت*، تحقیق: مولانا دلشاد احمد، بدایون: تاج الفحول اکیدمی.
۱۸. بریلوی، احمد رضا خان (۱۴۰۹ق)، *فتاوی رضویه الكبرى (مجموعه فتاوی)*، مکتبه المدینة المنيرة.
۱۹. بریلوی، احمد رضا خان (۱۹۸۱م)، *الفتاوی الرضویة*، لاهور، گردآوری شده توسط مکتب مرکزی رضوی.
۲۰. بریلوی، احمد رضا خان (۱۴۲۱ق). *کنز الایمان فی تفسیر القرآن*. لاهور، مکتبه رضویه.
۲۱. جمعی از نویسندگان (۱۹۶۹/۱۳۹۸). *اردو دائره المعارف اسلامی*، لاهور: دانشگاه پنجاب.
۲۲. چشتی سیالوی، سید خضر حسین، ۱۴۰۵ق، *خلفائی رسول*، گجرات، مکتبه چشتیه قادریه.
۲۳. خان، محمد عارف (۲۰۱۱)، *الافکار الکلامیة عند البریلویة*، قاهره: الازهر.
۲۴. خان، محمد عارف (۱۹۲۲م)، *الملفوظات الرضویه*، لکهنو.
۲۵. خان، محمد عارف (۱۹۹۸). *حجت الحق و النور*. لاهور.
۲۶. رضا خان، محمد مصطفی (۱۹۵۴). *تفسیر خازن الایمان*، دهلی.
۲۷. قادری، عبدالحکیم شرف (۲۰۰۴)، *بریلویت تاریخ و عقیده*، لاهور: اداره المصطفی.
۲۸. نعیمی، عبدالحکیم، (۱۹۵۲). *شرح آیه ولایت در تفکر بریلوی*، کراچی، مطبعة عثمانی.
۲۹. جمعی از نویسندگان، (۱۳۹۴). *اطلس رهبران*، تهران: نشر معارف، چاپ اول.
۳۰. خسروی، عباس، (۱۳۹۸هـ ش). *اشتراکات و افتراقات اعتقادی بریلویه با شیعه*، قم: آثار نفیس، چاپ اول.
۳۱. دشتی، محمد؛ طارمی، حسن؛ دشتی، مهدی (۱۳۸۸). *دیره المعارف جهان نوین الاسلامی*، تهران: نشر کتاب مرجع، نشر کنگره.
۳۲. زنگی پوری، ا.م. (۱۳۹۵). *تحولات فکری و اعتقادی مکتب بریلوی در شبه قاره هند*، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
۳۳. قاسمی، محمد (۱۴۰۰). *تفسیر اهل سنت و آیه ولایت رویکردهای کلامی و تأویل های حدیثی*، تهران: انتشارات دانشگاه.

34. Samie aldin, M. (2017) 'Apostolic Authority and Barelvi Theology', Karachi University Journal.

35. Ghaderi, s.a. (2020), *Sufism and the Barelvi Movement in South Asia*, Oxford University Press

36. Sanyal, U. (2017), *Devotional Islam and Politics in British India: Ahmad Riza Khan Barelwi and His Movement, 1870-1920*. New Delhi: Oxford